

دانشگاه معارف اسلامی

رساله دکتری

گروه مدرسی معارف اسلامی

گرایش قرآن و متون اسلامی

عنوان :

نقش نظریه امامت در تحقق جامعه آرمانی از منظر قرآن و روایات

استاد راهنما :

آیت الله دکتر احمد بهشتی

استادان مشاور:

حجه الاسلام و المسلمین دکتر علی نصیری

جناب آقای محمد علی مجد فقیهی

نگارش :

علی سروری مجد

۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه حقوق این رساله اعم از چاپ، تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و... برای دانشگاه معارف اسلامی محفوظ است.

نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

تقديم به پيشگاه مقدس

ولى الله الأعمم صاحب العصر و الزمان

(عجل الله تعالى فرجه الشريف)

الذى يحيى الله به الأرض بعد موتها

چکیده

ادیان الهی و آیین‌های غیرالهی و نیز فیلسوفان بشری برای ساختن جامعه مطلوب توصیه‌ها و برنامه‌هایی را ارائه کرده‌اند.

قرآن و عترت دو منبع اصلی معارف و دو هدیه بی‌بدیل الهی به بشر و راهنما به بهترین و استوارترین راه کمال و سعادت انسان تا پایان جهانند. لذا یکی از بزرگترین نعمت‌ها و منت‌های پروردگار نسبت به بندگانش بعثت رسول اکرم (ص) و نصب اوصیای ایشان یعنی امامان معصوم از جانب اویند. نصب آنان اکمال دین و اتمام نعمت است. خداوند تعالی به امامان ویژگی‌های منحصر به فردی داده که در صورت بهره‌مندی کامل بشر، از آن ذوات مقدس، آرزوی دیرینه او یعنی جامعه آرمانی تحقق خواهد یافت.

سوال اصلی ما در این رساله، این است که نظریه امامت (در مذهب شیعه اثنی عشری) مبتنی بر آموزه‌های قرآن و عترت چه نقشی در تحقق جامعه آرمانی ایفا می‌کند؟

جامعه آرمانی به استناد قرآن و روایات، جامعه‌ای است که مردم در اندیشه و عمل ولایت الهی را پذیرفته‌اند؛ امام حاکم است و مردم ولایت پذیرند؛ هدف و تلاش آن جامعه رشد معنوی و مادی بشر است؛ دائما در حال رشد و شکوفایی است؛ میزان معرفت دینی مردم بالاست؛ کرامت انسان‌ها در آن رعایت می‌شود؛ مردم و مسوولان عدالت و تقوای الهی را در تمام شئون آن به پا می‌دارند؛ استکبار ستیزند، با ظلم مبارزه و مظلوم را یاری می‌کنند؛ انسانها نسبت به یکدیگر محبت دارند و به هم احسان می‌کنند؛ اهل عفو و صفح‌اند؛ اهل صبر و استقامت برای حق و توأصی عمومی به حق و صبرند؛ در مسائل فردی و اجتماعی با افراد ذی صلاح مشورت می‌کنند؛ سلامت، بهداشت، نظم و امنیت برقرار است؛ تلاش در تولید و قناعت در مصرف، فرهنگ عمومی جامعه است.

اصل امامت در مکتب شیعه اثنی عشری، تحقق بخش شاخص‌هایی است که از جامعه آرمانی مورد نظر قرآن و عترت بیان شد. لذا برای تحلیل این موضوع ویژگی‌های امام مورد بررسی قرار گرفته است.

ویژگی‌های امام در ارتباط با تحقق جامعه آرمانی به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: ویژگی‌های ناظر به مقام امامت و ویژگی‌های ناظر به هدایت خلق.

ویژگی‌های ناظر به مقام امامت عبارتند از: نصب الهی، عصمت، علم، ولایت، ابتلاء، صبر و یقین؛ و ویژگی‌های ناظر به هدایت خلق عبارتند از: هدایت علمی، هدایت به امر، سیاست و حکومت،

هدایت دینی و دفاع از دین باوران، پدری دلسوز و مهربان و اصلاح جهانی

امام با حاکمیت الهی خود، علاوه بر مدیریت جامعه، هدایت علمی و هدایت به امر می‌فرماید؛ عقل و علم را در جامعه رشد می‌دهد و با ابزار سیاست و حکومت، عدالت را برپا و به اصلاح جهانی می‌پردازد.

اصل امامت، در آموزه‌های مکتب شیعه اثنی عشری تحقق بخش آن جامعه برای اعتلای اعتقادی، اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. هر کدام از مواردی که ذکر شد نیز زیر شاخه‌هایی دارند؛ که در حد مجال و هدف اصلی رساله، به آن‌ها پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: نظریه - امامت - جامعه آرمانی - قرآن - روایات - شیعه اثنی عشری.

فهرست مطالب

۱	مقدمه.....
۳	۱. فصل اول: کلیات.....
۵	۱-۱. بیان مسأله.....
۶	۲-۱. سؤال اصلی تحقیق:.....
۶	۳-۱. اهمیت و ضرورت.....
۷	۴-۱. پیشینه تحقیق.....
۷	۵-۱. فرضیه های پژوهش.....
۸	۶-۱. روش تحقیق و شیوه گردآوری اطلاعات.....
۸	۸-۱. تعریف امامت.....
۱۵	۱۰-۱. امامت در قرآن.....
۲۰	۱۲-۱. امامت بالمعنی الاخص.....
۲۲	۱۳-۱. امامت خاصه در روایات.....
۲۲	۱-۱۳-۱. حدیث ثقلین.....
۲۴	۲-۱۳-۱. حدیث منزلت.....
۲۵	۳-۱۳-۱. حدیث سفینه.....
۲۵	۴-۱۳-۱. حدیث غدیر.....
۳۵	۱۴-۱. امامت از دیدگاه سایر مذاهب اسلامی.....
۳۹	۱۵-۱. جمع بندی و نقد:.....
۴۵	۲. فصل دوم: ویژگی های امام.....
۴۷	۱-۲. ویژگی های ناظر به مقام امامت.....
۴۷	۱-۱-۲. نصب الهی.....
۵۱	۲-۱-۲. عصمت.....

ب

- ۵۳ ۲-۱-۳. علم امام
- ۵۶ ۲-۱-۴. ولایت
- ۶۱ ۲-۱-۵. ابتلاء
- ۶۳ ۲-۱-۶. صبر
- ۶۷ ۲-۱-۷. یقین
- ۶۸ ۲-۲. ویژگی های ناظر به هدایت خلق
- ۶۸ ۲-۲-۱. هدایت علمی
- ۷۰ ۲-۲-۲. هدایت به امر
- ۷۷ ۲-۲-۳. سیاست و حکومت
- ۸۵ ۲-۲-۴. هدایت دینی و دفاع از دین باوران
- ۸۶ ۲-۲-۵. پدری دلسوز و مهربان
- ۹۰ ۲-۲-۶. اصلاح جهانی
- ۹۵ ۳. فصل سوم : جامعه آرمانی
- ۹۷ ۳-۱-۱. دیدگاه های صاحب نظران درباره جامعه آرمانی
- ۹۷ ۳-۱-۱. دیدگاه افلاطون
- ۹۹ ۳-۱-۲. دیدگاه ارسطو
- ۱۰۰ ۳-۱-۳. دیدگاه فارابی
- ۱۰۳ مقایسه نظر فارابی و افلاطون
- ۱۰۵ ۳-۱-۴. دیدگاه اخوان الصفا
- ۱۰۶ ۳-۱-۵. دیدگاه ابن سینا
- ۱۰۷ ۳-۱-۶. دیدگاه ابوریحان
- ۱۰۸ ۳-۱-۷. دیدگاه شیخ اشراق
- ۱۰۹ ۳-۱-۸. دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی

- ۱۰۹ دیدگاه ابن خلدون ۹-۱-۳
- ۱۱۱ دیدگاه فوکویاما ۱۰-۱-۳
- ۱۱۲ جامعه آرمانی در قرآن و روایات ۲-۳
- ۱۲۹ فصل چهارم : تعامل امام و امت در تحقق جامعه آرمانی ۴
- ۱۳۱ اعتلای اعتقادی ۱-۴
- ۱۳۲ ۱-۱-۴ معنویت ۱-۴
- ۱۳۵ ۲-۱-۴ عقل مداری ۲-۴
- ۱۴۲ ۲-۴ اعتلای علمی ۲-۴
- ۱۴۵ ۳-۴ برپایی عدالت ۳-۴
- ۱۵۶ ۴-۴ اعتلای اخلاقی ۴-۴
- ۱۵۸ ۱-۴-۴ محبت و مهرورزی ۱-۴-۴
- ۱۶۳ ۵-۴ اعتلای فرهنگی ۵-۴
- ۱۶۹ ۱-۵-۴ کرامت انسان ها ۱-۵-۴
- ۱۷۳ ۲-۵-۴ سبک زندگی ۲-۵-۴
- ۱۷۵ ۶-۴ اعتلای اجتماعی ۶-۴
- ۱۷۵ ۱-۶-۴ بهداشت و سلامت ۱-۶-۴
- ۱۷۷ ۲-۶-۴ امنیت ۲-۶-۴
- ۱۷۹ ۳-۶-۴ آزادی ۳-۶-۴
- ۱۸۱ ۴-۶-۴ اتحاد و همبستگی ۴-۶-۴
- ۱۸۳ ۵-۶-۴ نشاط و شادابی ۵-۶-۴
- ۱۸۶ ۷-۴ اعتلای اقتصادی ۷-۴
- ۱۸۷ ۱-۷-۴ عمران و آبادی ۱-۷-۴
- ۱۸۸ ۲-۷-۴ تلاش در تولید، قناعت در مصرف ۲-۷-۴

- ۴-۸ نقش اطاعت از امام در تحقق جامعه آرمانی ۱۹۰
- نتیجه‌گیری ۱۹۴
- فهرست منابع : ۱۹۷
- منابع فارسی ۱۹۷
- پایگاه‌های الکترونیک : ۲۰۹
- نمایه ۲۱۰
- نمایه اصطلاحات ۲۱۰
- نمایه اشخاص ۲۱۳
- نمایه کتابها ۲۱۸
- پی نوشت‌ها : ۲۱۹
- پیوست یک : اهل البیت در قرآن ۲۲۹
- پیوست دو: وعده الهی ۲۳۲
- پیوست سه : اصلاح جهانی ۲۳۳
- پیوست چهار : کتابشناسی پیشینه تحقیق ۲۴۱
- پیوست پنج : فهرست موضوعی مهم ترین آیات به کار رفته و مرتبط ۲۴۱

مقدمه

در قرآن کریم موضوع امامت از حضرت ابراهیم(ع) آغاز و در ذریه پاک و مطهرش که از هرگونه رجس و ظلم مبرا بوده‌اند؛ با اراده و نصب الهی، استمرار یافته است.

فرضیه ما در این پژوهش آن است که جامعه آرمانی قرآنی با حاکمیت امام و تبعیت مردم، تحقق می‌یابد.

مسئله آموزه‌های وحیانی و مکتب امامت هرگز به دنبال جامعه‌ای دست نیافتنی یا ناکجاآباد (اوتوپیا) نبوده‌اند و هیچ گسستی میان حکمت نظری و عملی امامان(ع) نبوده است. آنان تحت آموزه‌های وحیانی متوجه جهان عینی و قوانین آن و چالش‌های غریزی آدمیان نیز بوده‌اند. شکل‌گیری مدینه النبی(ص) و دوران حاکمیت امیرالمومنین(ع) در نحوه اداره جامعه، سامان‌دهی نهادهای آن، تبیین وظایف شهروندان و رشد دادن عقلی، علمی و معنوی مردم، تجربه‌هایی است که مکتب امامت برای تحقق عینی جامعه آرمانی ارائه داده است.

دعوت مردم به سوی فطرت الهی، رشد عقلی آنان و تلاش برای تبدیل جامعه خمود و سرگردان به جامعه‌ای که قرآن از آن با «بلده طیبه» یاد می‌کند؛ نشانه‌هایی است که انبیا و ائمه(ع) در طول تاریخ برای آن مجاهدت‌ها و از خودگذشتگی‌های فراوانی کرده‌اند.

در فصل اول این پژوهش به کلیات شامل تعریف امامت، امامت در قرآن و روایات، مراد از نظریه امامت و جامعه آرمانی پرداخته خواهد شد.

در فصل دوم به مهمترین ویژگی‌های امام مرتبط با تحقق جامعه آرمانی با استناد به آیات و روایات پرداخته می‌شود.

در فصل سوم دیدگاه‌های مهمترین متفکران بشر در این باره و در نهایت آنچه از قرآن و روایات درباره ویژگی‌های آن جامعه بدست می‌آید؛ پرداخته خواهد شد. و به نقد مختصری از دیدگاه‌های بشری اشاره خواهد شد.

و فصل چهارم رساله، تعامل امام و امت را در تحقق جامعه آرمانی تبیین و تحلیل خواهد کرد.

بدیهی است رساله از اشاره به جزئیات و تبیین آنچه که مفروض دانسته شده، یا موجب اطناب ممل می‌شود، یا بسط برخی مفاهیم، خودداری خواهد کرد؛ یا به پیوستها ارجاع خواهد داد؛ و در صدد دستیابی به فرضیه مورد نظر خود است؛ و در اثنای بحث به سر خط‌هایی از پژوهش‌های جدید خواهد رسید که آنها را به مجال خاص خودش واگذار می‌کند. برخی از مباحث مانند بررسی موعود آخرالزمان در ادیان و نیز در مذاهب گوناگون اسلامی در برخی از رساله‌ها یا کتب به طور مشروح بررسی شده؛ که از پژوهش تکراری خودداری خواهد شد؛ بلکه در صورت لزوم از دستاوردهای آن بهره برداری می‌گردد.

۱. فصل اول: کلیات

۱-۱. بیان مسأله

موضوع «جامعه آرمانی» یا در برخی از تعبیر «مدینه فاضله» یا «آرمانشهر» از دیرباز یکی از نهایتِ آرزوها و کمالِ مطلوبهای بشر بوده و هست و مورد بررسی و نظریه پردازی فیلسوفان و جامعه شناسان غربی و شرقی، مسلمان و غیر مسلمان قرار گرفته است .

آنچه که در این پژوهش مورد نظر است؛ انجام تحقیق درباره نقش و جایگاه نظریه امامت در جامعه آرمانی از منظر قرآن و روایات است. آرمان را در این پژوهش امری خیالی و دست نیافتنی نمی دانیم که در آرزوهای بشر بوده و دست نیافته و نخواهد یافت؛ بلکه معتقدیم هرگاه انبیا و اولیای الهی امکان تحقق چنین جامعه ای را یافته اند؛ دست به تشکیل آن زده اند و الگوهای بی نظیری را ارائه نموده اند؛ مانند آنچه که در جامعه نبوی(ص) و دوره کوتاه حکومت امام امیرالمومنین و امام حسن علیهما السلام، هرگاه که مردم تن به تبعیت محض از امام دادند و امام فرصت ایجاد جامعه آرمانی را پیدا کرد؛ روی داد .

ابتدا به تعریف امامت، معانی امامت بالمعنی الاعم، امامت بالمعنی الاخص و ویژگیهای خاص امام پرداخته خواهد شد و سپس نقش و تأثیرهای حاکمیت و اعمال ولایت او در جامعه مورد شناخت و بررسی قرار خواهد گرفت.

پژوهش حاضر در چارچوب و نظام امامت شیعی مورد بحث و بررسی قرار می گیرد. امامت در ساختار اجتماعی، دینی و سیاسی در رأس هرم قرار داشته و حرکت و تکامل یک اجتماع با پیروی از امام تحقق می یابد. شأن و منزلت حقیقی امام معصوم در رتبه ای است که براساس مناسبات معمول اجتماعی قابل شناسایی نیست؛ بلکه جایگاه امام همان است که خداوند تعالی برای او تعیین فرموده و این امام است که با انجام رسالت الهی عامل بقای دین و جامعه است.

قرآن کریم آغاز امامت را از حضرت ابراهیم(ع) و استمرار آن را تا ائمه اهل بیت پیامبر اکرم(ص) بیان می فرماید و جامعه آرمانی مورد نظر همان است که در پرتو امامت ائمه اثنی عشر(ع) شکل می گیرد.

از آنجائی که معارف قرآن^۱ و عترت منشأ و حیانی دارد؛ مهیمن بر همه علوم و دانشهای بشری است و اصلی ترین منبع در کسب معرفت، اخلاق و احکام به شمار می روند؛ این پژوهش به دنبال تبیین

۱ قال رسول الله (ص)، ص...هُوَ الْقُرْآنُ الدَّلِيلُ يَدُلُّ عَلَى خَيْرِ سَبِيلٍ وَهُوَ كِتَابٌ فِيهِ تَفْصِيلٌ وَبَيَانٌ وَتَحْصِيلٌ وَهُوَ الْفَضْلُ لَيْسَ بِالْهَزْلِ وَ لَهُ ظَهْرٌ وَ بَطْنٌ فَظَاهِرُهُ حُكْمٌ وَ بَاطِنُهُ عِلْمٌ ظَاهِرُهُ أَيْقٌ وَ بَاطِنُهُ عَمِيقٌ لَهُ نُجُومٌ وَ عَلَى نُجُومِهِ نُجُومٌ لَأ تَخْصَى عَجَائِبُهُ وَ لَا تُبْلَى غَرَائِبُهُ فِيهِ مَصَابِيحُ الْهُدَى وَ مَنَارُ الْحِكْمَةِ وَ دَلِيلٌ عَلَى الْمَعْرِفِ... (محمد بن يعقوب كليني، الكافي، ج ۲، ص ۵۹۹)

نیازهای بشر امروز برای دستیابی به زندگی آرمانی قرآنی در ابعاد مختلف است. (بدیهی است آنچه که براساس حدسها، پیش فرضها، تخیلات و تصورات محدود بشری است نمی تواند حقیقت هستی، رابطه انسان و جهان، هدف، مبدأ و مقصد او را به درستی ترسیم کند)

۱-۲. سؤال اصلی تحقیق :

نظریه امامت (در مذهب شیعه اثنی عشری) مبتنی بر آموزه‌های قرآن و عترت چه نقشی در تحقق جامعه آرمانی ایفا می‌کند؟
پرسش‌های فرعی تحقیق :

۱. امامت و منزلت آن از منظر قرآن و روایات چیست؟
۲. ویژگی‌های اختصاصی امام ناظر به ایجاد جامعه آرمانی چیست؟
۳. ویژگی و الزام‌های جامعه آرمانی از دیدگاه قرآن و روایات چیست؟
۴. تعامل امام و امت چگونه جامعه آرمانی را به وجود می‌آورد؟

۱-۳. اهمیت و ضرورت

در شرایطی که انسان امروزی، روز به روز از مکاتب بشری یا تحریف شده خسته و افسرده تر می‌گردد؛ واز امثال کمونیسم، لیبرال دموکراسی، ناسیونالیسم و... ناامید گشته است. مکتب حیات بخش اسلام با ارائه الگوهای برتر نحوه اداره جامعه و رشد و تکامل مادی و معنوی آن، دریچه‌های جدیدی را برای رهایی و سعادت او می‌گشاید.

تعالیم و سیره عملی انبیا و اولیای الهی همواره بر رشد عقل و علم، برپایی قسط و عدل، رفاه و امنیت در میان تک‌تک افراد بشر استوار بوده است؛ و هیچ گاه هیچ کس را از این نعمت‌های الهی استثنا نکرده‌اند.

تبیین جایگاه امام و نقش اعتقاد و اطاعت از امام در تحقق جامعه آرمانی؛ با استفاده از منابع ارزشمند اسلامی یعنی قرآن و روایات معتبر، به گسترش ادبیات موضوع در این باره کمک خواهد کرد. همچنین ویژگی‌های جامعه آرمانی مورد نظر قرآن و روایات در پرتو حاکمیت امام به عنوان تنها راه حل زندگی بشر ارائه خواهد شد.

ثمره عملی این پژوهش، به نقد بحث‌های موعود آخرالزمان که در ادیان آسمانی و غیر آسمانی مطرح است؛ و تبیین نظر مختار شیعه کمک خواهد کرد.

۱-۴. پیشینه تحقیق

محققان و دانشمندان گوناگونی در عالم تشیع پیرامون مسأله امامت به انجام پژوهشها و تألیفهای ذی قیمتی پرداخته اند؛ یا حکیمان و فیلسوفان به شناخت و ویژگیهای جامعه آرمانی روی آورده اند. در دوره معاصر نیز درباره موضوعات جامعه شناسانه اسلام آثار ارزشمندی منتشر شده است.

مثلا حضرت آیت الله معرفت(ره) در کتاب «جامعه مدنی» به موضوعاتی همچون جامعه مدنی، نظام ولایت فقیه، آزادی و... پرداخته اند. حضرت آیت الله مصباح یزدی در کتاب «جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن» مباحثی همچون اصالت فرد یا جامعه، قانونمندی جامعه، جامعه آرمانی و سنتهای الهی را تبیین کرده اند. حضرت آیت الله سید محمد باقر حکیم(ره) در کتاب «جامعه انسانی از دیدگاه قرآن کریم» جانشینی انسان، پیدایش انسان، اثر گذاری هوس و دین بر جامعه، حرکت تاریخ، دین و روابط اجتماعی را طرح کرده اند. حضرت آیت الله العظمی فاضل لنکرانی در کتاب «آیین کشور داری از دیدگاه امام علی (ع)» به شرح عهدنامه مالک اشتر و ویژگیهای حاکم اسلامی پرداخته اند. علامه محمد تقی جعفری(ره) در کتاب ترجمه و تفسیر نهج البلاغه علل سقوط تمدنها و نقش اسلام در اعتلای تمدن برای دست یابی به حیات معقول را بر شمرده اند.

در پایان رساله به کتابنامه ای از آثار اندیشمندان در این باره اشاره خواهد شد.^۱

اما در رساله حاضر به بررسی نقش نظریه امامت در تحقق جامعه آرمانی پرداخته شده؛ یعنی ویژگیهای جامعه آرمانی از منظر قرآن و روایات، در ۲۲ عنوان احصا شده؛ آنگاه نقشی که نظریه امامت برای تحقق آن جامعه ایفا می کند؛ در ۷ بعد کلی به همراه زیر مجموعه هایش مورد پژوهش قرار گرفته است.

بنا بر این نوآوری پژوهش ناظر به تبیین نظریه امامت و ذکر ابعاد است که در پرتو امامت امام و تبعیت امت، جامعه آرمانی را به وجود می آورد.

۱-۵. فرضیه های پژوهش

۱. جامعه آرمانی جامعه ای است؛ تحت ولایت الهی که با حاکمیت امام تحقق پیدا کرده و هدف آن رشد معنوی و مادی بشر است؛ و دائما در حال رشد و شکوفایی است.
۲. امام باعث رشد و شکوفایی عقول مردم، گسترش علم و عدالت، برادری و محبت و رعایت کرامت انسانی می شود.

۳. حاکمیت امام آبادانی، نشاط، شادابی، رفاه و امنیت را با رعایت همه جنبه‌های مادی و معنوی بشر، به ارمغان می‌آورد.

۴. تبعیت و ملازمت مردم با امام زمینه به وجود آمدن جامعه آرمانی را تضمین می‌کند.

۱-۶. روش تحقیق و شیوه گردآوری اطلاعات

روش تحقیق به شیوه تحلیلی- توصیفی است

رهیافتی که در این پژوهش مورد توجه است؛ رهیافت درون دینی است و با مراجعه مساله محورانه به منابع دینی (قرآن، تفسیر قرآن، حدیث و سیره معصومین ع) و استفاده از عقل در چارچوب آموزه‌ها و متون دینی می‌باشد.

شیوه گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای، اسنادی است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات براساس روش استنباط از آیات و روایات است.

۱-۷. مفهوم نظریه

برای این واژه دو کاربرد وجود دارد. اول، هر نوع اندیشه‌ای که در مظان صحت و سقم قرار می‌گیرد؛ و به دنبال اثبات آن هستیم. معادل این مفهوم در انگلیسی، theory قرار دارد. دوم اینکه، به مجموعه آموزه‌ها، تعالیم، اصول و مکتب می‌گویند. معادل آن در انگلیسی، doctrine قرار دارد. در اینجا مسلماً کاربرد اول مد نظر نیست. چون مراد از نظریه امامت اندیشه‌ای که مظان صحت و سقم باشد نیست. بلکه از امور مسلم و قطعی است که از طریق وحی در اختیار بشر قرار گرفته و جزء اصول است. لذا ما به مجموعه تعالیم مکتب اسلام پیرامون امامت، نظر داریم؛ و با رجوع به آنها به استدلال می‌پردازیم.

۱-۸. تعریف امامت

مفهوم امام در لغت: به تعبیر راغب در مفردات، مراد از امام پیشوا است. امام آنست که از وی پیروی و به وی اقتدا شود، خواه انسان باشد یا کتاب یا غیر آن، حق باشد یا باطل، جمع آن ائمه است.^۱

۱ الإمام، ص المؤمن به، إنسانا كان یقتدی بقوله أو فعله، أو کتابا، أو غیر ذلك محققاً کان أو مبطلا، و جمعه، ص ائمة (حسین راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ۱، ص ۸۷)

ریشه این واژه «ا-م-م» و به معنای قصد^۱ یا قصد با توجه خاص و این معنادر همه مشتقات آن محفوظ است. امام نیز کسی است که همواره مقصود و هدف حرکت و تلاش دیگران قرار گیرد. کاربرد امامت در قرآن: لفظ «امامت» در قرآن به کار نرفته؛ ولی واژه «امام» به صورت مفرد و جمع در ۱۲ مورد استعمال شده است که برخی از آنها و نیز آیات متعدد دیگر به موضوع امامت ارتباط دارد.

واژه امام در قرآن با دو کاربرد آمده است: غیر بشری و بشری. غیر بشری مانند:

لوح محفوظ: «وکل شیء احصیناه فی امام مبین» (یس، ۱۲)؛

راه آشکار: «فَاتَّقِمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ» (حجر، ۷۹) امام، به معنی «راه» است و ضمیر «إِنَّهُمَا» به خرابه‌های قوم لوط و صالح بر می‌گردد؛ تورات: «وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً» (هود، ۱۷) و (احقاف، ۱۲)، به تورات امام اطلاق شده است.

کاربردهای بشری دو گونه است: حق و باطل.

پیشوایان حق مثل: «وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَاةَ الزَّكَاةَ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» (انبیاء، ۷۳) - «وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بَايَاتِنَا يَوقِنُونَ» (سجده، ۲۴)؛

پیشوایان باطل مثل: «وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنصَرُونَ» (قصص، ۴۱) و نیز «...فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أِيْمَانَ لَهُمْ...» (توبه، ۱۲)

امام صادق(ع) درباره کاربرد واژه امامت بشری در قرآن، این گونه می‌فرماید: «إِنَّ الْأُمَّةَ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِمَامَانِ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى - وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بَايَاتِنَا يَوقِنُونَ أَمْرَ اللَّهِ قَبْلَ أَمْرِهِمْ وَحُكْمَ اللَّهِ قَبْلَ حُكْمِهِمْ قَالَ وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ يُقَدِّمُونَ أَمْرَهُمْ قَبْلَ أَمْرِ اللَّهِ وَحُكْمَهُمْ قَبْلَ حُكْمِ اللَّهِ وَيَأْخُذُونَ بِأَهْوَاءِهِمْ خِلَافَ مَا فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ»^۲

در تفسیر آیه «ویوم ندعوا کل اناس بامامهم» (إسراء، ۱۷) پیامبران الهی، کتابهای آسمانی، نامه های اعمال و هرکس که در دنیا از او پیروی شود بیان شده است.^۳

۱ احمد بن محمد فیومی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، ج ۱۲، ص ۲۲

۲ محمد بن یعقوب کلینی، همان، ج ۱، ص ۲۱۶

۳ فضل بن حسن طبرسی، مکارم الأخلاق، ج ۵، ص ۴۲۹-۴۳۰

در آیه «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (بقره، ۱۲۴) مراد از امام، ابراهیم(ع) است و از «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» می فهمیم که امامی که خدا از او راضی است و امامی که امامت او را خدا می دهد از ستمکاران برگزیده نمی شود «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ»^۱.

۹-۱. مفهوم امامت در اصطلاح کلامی :

چون این بحث به طور ملسوط در کتب کلامی بحث شده صرفا به یک گزارش مختصر اکتفا می شود. الف) دیدگاه شیعه : برای امامت تعاریف مختلفی بیان شده. به سه نمونه اصلی اشاره می شود.

۱- ریاست در امور دین و دنیا.^۲

۲- ریاست در امور دین و دنیا به نیابت از پیامبر(ص) که این عقلا واجب است؛ چرا که امامت لطفی است از جانب خدا و لازم است معصوم، منصوب و برترین افراد امت باشد.^۳

۳- امامت عبارت است از تحقق بخشیدن اهداف و برنامه های دین اعم از حکومت به معنی وسیع کلمه، و اجرای حدود و احکام خدا و اجرای عدالت و همچنین تربیت و پرورش نفوس در ظاهر و باطن و این مقام از مقام رسالت و نبوت بالاتر است، زیرا نبوت و رسالت تنها اخبار از سوی خدا و ابلاغ فرمان او و بشارت و انذار است اما در مورد امامت همه اینها وجود دارد به اضافه اجرای احکام و تربیت نفوس از نظر ظاهر و باطن. امامت به جعل الهی، معصوم، موید به تاییدات الهی عالم به جمیع علوم در معاش و معاد مردم و افضل اهل زمان به فضائل باطنی است، اعمال بندگان از علم او پوشیده نیست و هیچ گاه زمین از وجود او خالی نیست. (البته روشن است که تعدادی از پیامبران، دارای مقام امامت نیز بوده اند).^۴

از مجموع معانی ذکر شده، معنای سوم کامل تر و دقیق تر است.

تعاریف های عام و خاص : مجموع تعاریف هایی که متکلمان اسلامی بیان کرده اند؛ دو دسته است: تعاریف های عام نبوت را در بر می گیرد و تعاریف های خاص شامل نبوت نمی شود.

۱ اگر کسی در مورد عدم نیاز به عصمت امام شبهه کرده او را به کتب کلامی ارجاع می دهیم.

۲ فضل بن حسن طبرسی، تفسیر جوامع الجامع، ج ۱، ص ۷۷؛ علی بن حسین سید مرتضی، رسائل، ج ۱، ص ۵.
۳ الإمامة رئاسة عامة في أمور الدنيا و الدين لشخص من الأشخاص نيابة عن النبي. و هي واجبة عقلا، لأن الإمامة لطف، يجب ان يكون معصوما، منصوبا عليه و افضل الرعية (حسن بن يوسف حلی، الباب الحادی عشر، صص ۱۲-۱۰)

۴ محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، صص ۲۷۵-۲۷۲